

עיתונות עברית בערבית יהודית: "הארץ" ו"הדואר" בג'רבה
לאופיים של שני תרגומים

תופעת התרגום מעברית לערבית יהודית מסורת ספרותית ארוכה לה. לא המקרא בלבד תורגם לערבית בתרגומים הרבה במהלך הדורות, אלא אף הגדה של פסח,¹ משנת אבות,² חיבורי מחשבה והלכה ואפילו סיפורי חסידים.³ המשותף לכל אלה – שעברית קלסית או רבנית היא המיתרגמת. ברם בדורות האחרונים עלתה תופעה חדשה: עברית חדשה, המופיעה בעיתונות העברית, באה אף היא להיתרגם לערבית יהודית. מחד גיסא יש כאן אפוא תופעה מעניינת, שמסורת התרגום של כתבי קודש למיניהם הועברה והוחלה על עיתונות מודרנית, שלא התאפיינה בתכנים דתיים דווקא; אך מאידך גיסא בדוגמאות שיידונו להלן מתברר כי המתרגמים בררו יפה את הראוי לדעתם לתרגום: יש שנבחר סיפור שתכניו במקורו אכן תאמו לעולם המושגים של המתרגם, ויש שנבחר סיפור שהמתרגם ראה בו מצע לעיבוד, ולא רק לתרגום; ובעיבוד כבר יצטיירו הדברים במשקפיו המסורתיים של המתרגם.

נבוא לעיין בתרגומים של שניים מאישי ג'רבה לסיפורים שהופיעו בעיתונות העברית מן המחצית הראשונה של המאה העשרים. העיתונות העברית של אותה תקופה נתפרסמה ברחבי העולם היהודי, והגיעה אף לתוניסיה. אך לא סוף דבר שנמצאו קוראים לעיתונות עברית בתוניסיה, אלא שעלה שם אף הצורך בתרגומם של קטעי עיתונות זו לערבית יהודית.

- 1 ראו מ' בראשר, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה², ירושלים תשנ"ט (להלן בראשר תשנ"ט), עמ' 185–187.
- 2 ראו שם, עמ' 181–185.
- 3 ראו למשל ' בהט, המרכיב העברי בערבית הכתובה של יהודי מרוקן, ירושלים תשס"ב, עמ' 9–5.

מתוך הסוגיות הלשוניות העולות מקורפוס התרגומים של העברית המתחדשת מבקשת אני לעסוק במאמר זה במפגש שבין ישן לחדש, בין המרכיב העברי המסורתי המשוקע בערבית המדוברת של יהודי תוניסיה לבין העברית החדשה הבאה במקור. תחילה נדון בעצם הופעתו של המרכיב העברי במהלך התרגום: מהו מינונו של יסוד זה? האם העברית שבמקור משפיעה על נוכחותן של מילים עבריות בתרגום? האם עולה בתרגום מרכיב עברי מסורתי ללא קשר למקור העברי המודרני? מתוך כך נבקש להתחקות על גלגולה של העברית שבמקור אל תוך המרכיב העברי: האם המתרגם משתמש במילים עבריות שמצא בטקסט העברי שלפניו, אף שהוראתן שם אינה תואמת את המשמעות המוכרת לו בלשון הדיבור?

נראים הדברים, כי חזינת התרגומים מתוך הזווית של המרכיב העברי תיתן בידינו פרספקטיבה על אופיים של התרגומים הנדונים בניווט דרכם בין שני מקורות ההשראה שלפניהם – המסורת הספרותית של התרגומים הקלסיים והלשון המדוברת. לבסוף נעלה אף את טיפולם של המתרגמים בחידושי הלשון של העברית החדשה, שלא היו מוכרים להם כלל מתוך מסורתם.

בחרתי לערוך ניתוח השוואתי בשני מקורות. הסיפור "צדקה תציל ממות" מאת יוסף מיוחס, שהופיע בעיתון "הארץ" בגיליון ראש השנה תרצ"ו (16.9.1936), ניתרגם לערבית יהודית בידי דוד עידאן (1873–1955), ויצא כספר עצמאי הנושא את השם "ספר מעשה הצדקה", ג'רבה תש"א. המתרגם אמנם מדווח אתרגום מן "ג'ורנאל הארץ" ללגוא אלערביי, אך אינו מוסר את תאריך הפרסום ב"הארץ". ואילו סיפורה של שרה גלומאן "משה'לה שלי", שנדפס בעיתון "הדואר" בסיוון תש"ז, ניתרגם לערבית בידי הרב מקיקן השלי בשם "מעשה משה לה אלפולוני", ובכותרת המשנה נאמר: תרג'מה מן אלעיתון הדואר סיון התש"ז. חיבור זה נדפס בג'רבה בשנת תשי"ח.⁴

המתרגמים ואופיו הכללי של התרגום

המתרגם הראשון, רבי דוד עידאן, היה תלמיד חכם, ציוני נלהב, שימש נשיא קהילת ג'רבה והיה המייסד של בית הדפוס העברי הראשון בג'רבה (1912).⁵ הספר "מעשה הצדקה" הוצא על ידו כספר עצמאי, ובעמוד הראשון הוסיף תקציר של הסיפור, תוך

4 נראה שהתרגום נכתב זמן רב לפני מועד פרסומו, שכן "המשתדל", כלומר המלכה"ד, מתאר את טלטוליו של הספר בהקדמה וכותב: "הספר היקר והנכבד הזה נשלח מעיר עזו לנו תוכב"א לעירנו יע"א להדפיסו ויד הזמן שלטה בו להאבדו בדרך...".

5 בנימין רפאל כהן, מלכי תרשיש, נתיבות תשמ"ו, עמ' שמט–שנ.

שהוא מקשט עמוד זה בפסוקים מן המקרא העוסקים בנושא הצדקה. ואילו המתרגם השני, רבי מיקיץ השלי, מן המובהקים שבחכמי ג'רבה היה, שעסק גם בתרגום ספרים.⁶ אין תמה אפוא שהסיפור דגן לא הופיע כשהוא לעצמו, אלא צורף – במסגרת שאר "מעשיות נפלאים בלשון ערבי" – לספר למדני,⁷ הכולל דרושים הלכתיים והגותיים. אף על פי כן שני המתרגמים שותפים למתכונת ספרותית אופיינית, שבה אין די בסיפור המעשה גופו, אלא לאחרי תופיע מעין דרשת מוסר, המעמידה על לקחו של הסיפור. אלא שאף את התבנית המשותפת גיבש איש איש לשיטתו: הרב פותח את דבריו במילים "נתעללמו מן האד אלמעשה", והרי הוא הולך ודורש באריכות על אהבת ה', וממשיל משל בנוגע ליצר הטוב ויצר הרע. הדרוש תופס כאן כ-11% מכלל הסיפור: אורך הסיפור עצמו 46.5 עמודים, ודרשת המוסר שבאה בעקבותיו – 5.5 עמודים. ואילו אצל עידאן הלקח קצר בהרבה, כ-2%: כחצי עמוד, המיתוסף על 23.5 עמודי הסיפור גופו. הדרוש פותח במילים "וכדאלק מפעול אלכיר".

שני הסיפורים מתורגמים בתרגום חופשי דרך כלל, אף שפה ופה אנו מוצאים תרגומי בבואה מובהקים.⁸ תרגומו של הרב השלי חופשי משל עמיתו, ולא עוד אלא שאצלו הופכת חירות המתרגם עריכה חדשה ממש, והרי הוא משמיט קטעים ועניינים שלמים,⁹ ואף מוסיף משלו על הסיפור המקורי.¹⁰

יש לו לרב מגמה חינוכית מובהקת, וזו גורמת לו לשנות את הסיפור לפי צרכיה כל אימת שניתן הדבר, מתועלת האוריינטציה הלאומית-החילונית שהסיפור המקורי טבוע בה לכיוון הדתי. למשל, ההיסטוריה של היהודים שבמשפט "תלמד את ההיסטוריה היפה של היהודים" מתורגמת על ידי הרב השלי שריעתנא אלמקדסה (כא ע"א)¹¹ היינו "תורתנו הקדושה". "יהודי טוב יהיה לך" מתורגם ותרגועיה לדיאנתנא אלמקדסה (יז ע"ב), כלומר "ותחזירי אותו לדתנו הקדושה". "תלמד

6 שם, עמ' שסג-שסד.

7 ר' שאול מיקיץ השלי, לשם אשים, ג'רבה תשי"ח.

8 למשל הביטוי העברי בלב הולם תורגם על ידי הרב השלי בקלב יצ'רב (יג ע"ב); רעת לב – דוניית אלקלב (טו ע"א); טוב לב – מלאח אלקלב (ד ע"א); אנשים טובים – נאס טיבה (טו ע"א). תופעה דומה מצינו אצל עידאן. הצירוף העברי יחיד בדורו תורגם על ידו פריד פלעאלם (ב ע"ב). כך גם הביטוי הארמי "מאגרא רמה לבירא עמיקתא" הפך מן הצטאח לעאל' ללברי גארק ולוטאני (ג ע"א).

9 הרב השלי, למשל, השמיט קטע ארוך מפרק יג שבגיליון לה, עמ' 1099. הרב גם מצמצם בתיאור זוועות השואה.

10 כך נהג במקומות האלה: ב ע"ב; י ע"א; יב ע"ב; יד ע"ב; טז ע"א; ועוד.

11 מספרי הדפים במקור; והוספתי אני את ציוני העמודים.

להוקיר את ערכי העם היהודי" מופיע בתרגום ותתעלם התורה (כד ע"א). וכך "היא תחזיר אליה את נשמת בנה" הופך לאזם תרגום קלב ולדהא ללמחבבה לליהוד ולדיאנתהם (כ ע"א), ותרגומו "צריכה להחזיר את לב בנה לאהבת היהודים ודתם". "לא מעט נתייגעה עד שהצליחה להגיע אל זלובידה" עולה כמאהושי שוייא שקאת חתא ג'בהא רבנא סבחאנהו פי אלצואב באש וצלת לזלובידה (כג ע"ב) ובתרגום חוזר "לא מעט נתייגעה עד שהביא אותה ה' יתברך בשלום והגיעה לזלובידה"; "עלינו להתחיל הכל מחדש" – דלחין לנבדאו מן גידד עישה ורביאה מתע דיאנתנא אלעזיזה (כד ע"א) = "עכשיו נתחיל מחדש חיים וחינוך של דתנו היקרה".

שם הסיפור

המרת שמם המקורי של הסיפורים בידי שני המתרגמים ראוייה אף היא לשימת לב. המשותף לשניים הוא העמדת לשון "מעשה" בראש הכותרת. ז'נר ה"מעשה" נפוץ היה בתוניסיה, והבדל גדול יש בינו לבין כתאב או כראפה. "מעשה" העברי הוא לעולם סיפור יהודי, המכוון ללמד את שומעיו יראת שמים, מידות טובות ומוסר. הוא היה מיועד לגברים, אלא שלעתים קרובות קראו אותו לנשים ולשאר בני המשפחה.¹² ואילו כתאב וכראפה בערבית הם סיפורים ערביים, שעסקו בהוויות העולם; הראשון בכתב, והשני על פי רוב בעל פה. נשים יהודיות וערביות סיפרו אותו אלה לאלה.¹³

"מעשה הצדקה" שהחליף את השם המקורי "צדקה תציל ממות",¹⁴ ונמצא מחליף כתוב במשלי (י 2) בכתוב בישעיהו (לב 17), העמיד אפוא תחילה את היסוד "מעשה", אלא שכאן עלה לו למתרגם גם לשון נופל על לשון המקרא – "והיה מעשה הצדקה שלום" (שם). אף הרב השלי לא נסתפק בהעמדת "מעשה" בראש

12 כך לדוגמה: מעשה אלפטאיר ואלסמיד, תוניס 5662; מעשה אלדד אלדאני, סוסה 1939; מעשה צדיקים, סוסה 1939; מעשה בוסתנאי, סוסה 1954; מעשה גזע דוד, סוסה 1958; מעשה אברהם אבינו, סוסה חש"ד; מעשה בית פרץ, סוסה חש"ד; מעשה נס פורים אלכביר, סוסה חש"ד; מעשה סנחריב, תוניס חש"ד; מעשה אלסייד, ג'רבה חש"ד; מעשה צלאת אלגריבה, ג'רבה חש"ד – ועוד הרבה.

13 כ'ראפה בכתב מצינו מעט. לדוגמה: כ'ראפת אלכדב, תוניס חש"ד; כ'ראפת פ'רע אלענבר, תוניס חש"ד. אך כתאב יש הרבה, כגון: כתאב אלף לילה ולילה, תוניס 1897–1900; כתאב אלף צ'חכה וצ'חכה, סוסה 1955; כתאב חכאיאת ג'חא, תוניס חש"ד; כתאב מיאת חכאיאת וחכאיאת, סוס חש"ד.

14 העמוד הראשון של הספר מעוטר בפסוקים שונים בנושא הצדקה, ובהם מופיע הפסוק בצורתו המדויקת: "וצדקה תציל ממות". תיקון זה מעיד על דייקנותו של המתרגם בלשון מקרא, שגרמה לו לתקן את הכותרת המקורית.

הכותרת, והמיר את "משה'לה שלי" המקורי ל"מעשה משה לה אלפולוני". והדבר מאלף: כינוי ההקטנה דרך חיבה משה'לה, הנוהג בידידיש, לא הובן כנראה בידי המתרגם, והרי הוא תופס אפוא את לה כתואר לועזי, הראוי להפרדה ממשא.¹⁵ ומשנסתלקה חיבתו של משה הקטן, כבר אין מקום לכינוי הקניין "שלי" שבכותרת המקורית, הכרוך אף הוא בחיבת ההקטנה; והרי לנו אפוא "משה לה אלפולוני" שבתרגום.

מינונו של המרכיב העברי

השוואת שני התרגומים מעלה נקודה מעניינת, והיא מינונו של המרכיב העברי. בעוד ש"מעשה הצדקה" משופע במילים עבריות מגוונות מתחומי משמע שונים, "מעשה משה לה" ממועט בהן. זאת ועוד, "מעשה הצדקה" שופע במרכיב העברי לא רק בהשפעת הלשון העברית שבמקורו, אלא אף באופן עצמאי, בלא זיקה לטקסט המקורי. לתופעה זו מצינו כארבעים דוגמאות. חלק נכבד מן המילים הללו נוהגות בדיוק כבלשון הדיבור. ואילו המרכיב העברי המועט ב"מעשה משה לה" נוטה להופיע דווקא בהשפעת העברית שבמקור, ולא מצינו אלא תשע דוגמאות לשימוש עברי עצמאי; וזאת למרות היקפו הגדול של "משה לה" ביחס לחברו.

מרכיב עברי בהשפעת המקור (דוגמאות)

מעשה הצדקה

בגודל צדקותיו – פוק כרתת הצדקות מתאעו (ב ע"ב).

היה זקן אחד – כאן ואחד זקן (ב ע"ב).

וכראות סניור וידאל... את אכזריותם – וכיף שאף סניור וידאל... כבר אלאכזריות¹⁶ מתאע התלאתה (ג ע"א).

לגלות את סוד מצבו – יכששף האד הסוד¹⁷ (ג ע"ב).

מרוב צער – מן כרתת הצער (ד ע"א).

15 אף בהמשך (כב ע"א), כשנצרך לתרגם את המשפט העברי "ולאות חיבה קראו לו משה'לה", הרי הוא מתרגם "משה לי", כלומר משה שלי.

16 כתיב זה, המעיד על מימוש תנועת a כדיפונג ay, תואם להפליא את ההגייה שרווחת בלשון הנשים לשם התואר אכזרייה. ראו הנשקה תשס"א, עמ' 164.

17 בלשון הדיבור משמש סוד על פי רוב בהוראת תורת הקבלה; אך גם ההוראה הפשוטה של דבר נסתר הייתה בשימוש. עידאן שב ומשתמש בה פעם נוספת בדף ט ע"ב בשורה האחרונה. אך בדף יא ע"ב בפסקה האחרונה הוא מעדיף את אסטר הערבי. ראו עוד הנשקה תשס"א, עמ' 324.

בלבוש עשיר – בלבאס עשיר (ח ע"א).
 מרוב לחצי ודחקותי – מן כתרתי הדוחק (יב ע"ב).

מעשה משה לה

וצלב הזהב על צוארה מכביר – ועללקת עלא רקבתהא צליב¹⁸ דהב (ד ע"ב).
 לנקום את נקמת האם – יאכדו נקמה מן אלעדו (ד ע"ב).
 זה הגוי – ואחד גוי (ו ע"ב).

קטן נכדיו של בית הרב – חפיץ' אלרבי (ז ע"ב).

פסל יש"ו הצלוב – צליב יש"ו (ט ע"א).

וסכנת מוות – סכנה כבירה מתע מוות (ט ע"ב).

מדבר לפני הקהילה שלו – יתכללם קדאם אלקהל (כא ע"ב).

מרכיב עברי עצמאי (דוגמאות)

מעשה הצדקה

בכל חומר הדין המסחרי מבלי רחם – ולעקישות¹⁹ מתעהם (ג ע"ב).

אשת סניור וידאל האצילה והעדינה – מאדם וידאל אלמעונגת²⁰ (ד ע"ב).

חשבהו למת – כ'מם אלדי נפטר²¹ (ח ע"א).

מעוטף פרווה יקרת ערך מאוד – לאבס כסוא מתאע מלכים²² (ח ע"ב).

למדע ולהשכלה – ולדמת עולם ג'ארק ונאפע (יג ע"א).

18 צליב מתרגם הן צלב הן פסל שבמקור. יש לציין כי היהודים בדיבורם השתמשו בביטוי שתי וערב לציון הצלב. ראו ' הנשקה, המרכיב העברית בלשון הערבית המדוברת של יהודי תוניסיה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א (להלן הנשקה תשס"א), עמ' 444.

19 הכתיב עקישות תואם לגמרי לעולה מן לשון הדיבור. השווא הנע מבוטא e (qqsut). מבחינת הוראתה עקשות בתוניסיה מורה הן על עקשנות חסרת היגיון הן על תקיפות. נמצא שהמילה העברית האחת מקבילה לביטוי שלם שבמקור.

20 מילה זו עלתה בלשון הדיבור בפי תלמיד חכם פעם אחת בלבד; ראו הנשקה תשס"א, עמ' 300. מתוך ההקשר שם סברתי שלמרות נדירותה ולמרות העובדה שהמידען ביטא בגימ'ל קשה, היא שייכת ליסוד העברי שבלשונם. התרגום שלפנינו אכן מוכיח זאת. גם ההקשר הסמנטי דומה בשני המקומות: שם היא הופיעה בהקשר של בן יחיד מפונק, וכאן – ביחס לאישה עשירה ועדינה.

21 המתרגם מעדיף את הלשון הנקייה נפטר על פני מאת הערבית. כך הוא הנוהג גם בלשון הדיבור. הרב השלי לעומתו תרגם את מת תואפה. ראו להלן.

22 הוספת הביטוי המעורב מתאע מלכים לשם עצם מציינת בלשון הדיבור בתוניסיה הפלגה ושבח. במקרה דנן "לבוש בגד יקר ומכובד מאוד". ראו עוד הנשקה תשס"א, עמ' 106.

מעשה משה לה

ישוב למקור מחצבתו – ורבייה גדידה עלא אלתורה ואלעבודה²³ (יז ע"א).
 הם ביקשו לקחתה עימהם – וליוצלוהא לירושלים (כג ע"ב).
 תלמד להוקיר את ערכי העם היהודי – ותתעלם התורה... תעקל קמת לאומה
 מתאענא (כד ע"א).

קיומו של המרכיב העברי אינו עולה רק מתוך קשר למקור העברי שבעיתונים, אלא
 הוא מופיע אף במשפטים שהמתרגמים הוסיפו ללא קשר ישיר לתרגום. קיומו של
 מרכיב עברי בערבית אינו חידוש, ולכן המילים העבריות המופיעות במשפטים אלו
 צפויות לגמרי. אלא שגם כאן אנו מוצאים ש"מעשה הצדקה" משתמש במילים
 מגוונות ואילו "מעשה משה לה" ממעט בהן מאוד. כך למשל:

מעשה הצדקה

מן ג'יר חתא ביזיון מליח (ג ע"ב).
 ווקף לך הזכות מתאע פעל אלכיר (ה ע"ב).
 ולבסה אלפוקייה לבסת אלאכתו עשירים (ח ע"ב).
 ושבח לאל (יב ע"ב).
 בכ"אר לקצ'ר ואלכבוד²⁴ (טו ע"א).

מעשה משה לה

ותמשי מעאה לירושלים²⁵ (ז ע"ב).
 משאת קבאלה לדיך לגויה (ז ע"ב).
 וורא להא פם אלכניסייא מנין תכרג' (יב ע"ב).

הימנעות מכוונת מן המרכיב העברי

אף זו, הלשוניות העבריים המועטים אשר עולים אצל הרב השלי מסתברים לרוב
 כאילוץ: מוצאים אנו את היסוד העברי במילות הסתרים, שלא נהג בהן לשון ערבי,
 כמו צליב, צלבאן, יש"ו, גויה, שונא ישראל, סכנה, נקמה,²⁶ או במילים יהודיות
 מובהקות, שתרגומן לערבית בעייתי, כגון רב, רבנית, קהל, ארץ ישראל, אמן ואמן.

23 זוהי דוגמה נוספת לעיבוד של הרב השלי, המכוון את הסיפור לסיפור בעל אופי דתי מובהק.
 ראו לעיל סמוך לציון הערה 12.

24 המתרגם יצר צירוף שבו מופיעות מילה ערבית ומילה עברית באותה ההוראה. דרך הדגשה זו
 עולה הרבה בלשון הדיבור. ראו הנשקה תשס"א, עמ' 111–112.

25 בלשון הדיבור ירושלים היא ארץ ישראל.

26 נקמה מופיעה בווריאציות שונות, כמו יאכד נקמה, יסתנקם.

שאר המילים העבריות – אפילו, בקיצור, ממש, קדוש, עולם, תורה – נשתרכבו פה ופה באורח ספורדי.

דוגמה מוצלחת להשוואה היא תרגום אלוהים על כל צורותיו. בעוד ש"מעשה הצדקה" מלא בצירוף השי"ת, בין שהתרגום ישיר ובין שזו תוספת של המתרגם, בסיפור השני הוא מופיע כתרגום ישיר פעם אחת בלבד, ואילו הכינויים שיופיעו תדיר הם על טהרת הערבית: אילהא, רבנא, מולא סבחאנהו, רבנא סבחאנהו, רב אלעאלי, אילאה אבאתי, אילאה ישראל.

ההימנעות משימוש ביסוד העברי ב"מעשה משה לה" יכולה אף להימדד באופן שיטתי. אין כוונתי רק לבחירה במילה ערבית כאשר בלשון הדיבור נוהגת המילה העברית לצד זו הערבית, דוגמת "משל" היכול לבוא בלשון הדיבור הן כמשל העברית הן כמתל הערבית והרב השלי בחר דווקא במילה הערבית מתל (כא ע"א), או זקן תורגם שאיב (כב ע"א), ודת היהודים אשר הפכה דיאנת אליהוד (כא ע"א). בחינה של המשפטים שבהם צפויה להופיע בלשון הדיבור מילה עברית שאין לה אלטרנטיבה ערבית, והיא נעדרת מן התרגום, עשויה ללמדנו על כוונתו הברורה של הרב להשתמש דווקא בלשון הערבית, ולהימנע ככל האפשר ממילים עבריות המוכרות לו מלשון הדיבור; וזאת אף במחיר של שימוש במילים ערביות זרות, שאינן מוכרות לקורא הממוצע. לדוגמה שם העצם התורה, הנפוץ מאוד בלשון הדיבור כיסוד עברי, מתורגם ב"מעשה משה לה" למילה ערבית שאינה מצויה בלשון הדיבור – שריעתנא (כא ע"א).

כך גם בספרים הקדושים, שברגיל היה הופך בלשון הדיבור "פי אסדאדר לקדושים", מתורגם ב"מעשה משה לה" פי אלכתב אלמקדסה (כא ע"ב). וכן ספר תמונות לא יומר ל"סידור תצאור", אלא יתורגם וג'מאם תצאור (ו ע"א), או אלכתאב אלדי פיה תצאור (ו ע"ב).

אף הביטוי העברי השגור בפי כל השבח לאלוהים מתורגם בעקיבות לערבית שאינה מדוברת אלשוכר ללמולאה סבחאנהו (יג ע"ב) או משכור רבנא סבחאנהו; ואילו "מעשה הצדקה" משתמש בו תדיר ומוסיף אותו גם כשאינו מופיע במקור העברי.²⁷

הימנעות ממילים עבריות ניכרת גם בתרגום מת העברי לפועל שאינו תדיר בלשון – תוואפא²⁸ (כב ע"א).

27 ראו למשל יב ע"ב.

28 פועל זה היה כנראה מוכר ללומדים מן השרח. הוא מופיע בשרח לאיוב ג 11: "מבטן יצאתי ואגוע" – מלבטן כ'רגת ונתופא. ראו בראשר תשנ"ט, עמ' 47–48.

ההקפדה על תרגום ערבי ניכרת גם במקרה שהמילה הערבית אינה הולמת לגמרי את המילה העברית שבמקור. כך למשל סכנה שבסיפור ב"הארץ" תורגמה לכוף, המורה יותר על פחד מאשר על סכנה. גם סוד תורגם ב"מעשה משה לה" בשתי מילים ערביות: אלסכריתו (ה ע"ב) או סר (ז ע"א). אף טהורים לא נשאר בעבריותו, ונצרכו חמש מילים ערביות כדי להלום את משמעותו: נצ'אף ובארין מן כל דנוב (יא ע"א). גם הביטוי מארץ הקודש, שברגיל משמש כ"ירושלים", מתורגם בביטוי ערבי: מן בר אלקדס (יא ע"ב; כג ע"ב). עיקר הופך מופידה ואלאצלייא (יג ע"א), קדוש מקדס (טז ע"א), שורש הרע אלג'דר אלדוני (טז ע"ב; יז ע"ב), ושנאה הפך אלעודוא (כ ע"ב).

מגמה זו בולטת עוד יותר על רקע הדרשה הבאה לאחר המעשה, שבה המרכיב העברי שב למקומו הנהוג. נקל להיווכח, שאותן מילים עבריות שהרב נמנע מהן בתרגום עולות בדרשה בטבעיות רבה ובמינון גבוה. כך למשל הביטוי העברי השם יתברך, המתורגם בסיפור כמעט תמיד לחלופות ערביות, עולה בדרשה כבר במשפט הראשון: נתעללמו מן האד אלמעשה קדאש קיות מעזזת השי"ת ומחבתו (כד ע"ב). וכן גם:

דינהום אלקדוש (כד ע"ב).

בית אלמנזר (שם).²⁹

יחפץ גמיע התורה ודת היהדות (שם).

גמיע אלטבאיע אלמלאח וחפאץ' אלת (שם).

וכיף מא כתב אלגאון משל ונמשל (כה ע"א).

משל על דרך המוסר (שם).

מסממי מלך זקן (שם).

טהורה (כו ע"א)

כאמור, כל זאת בניגוד ברור לדרכו של עידאן בתרגום סיפורו: הלה אינו מבחין בין לשון הדרשה לגופו שלסיפור, והמרכיב העברי מופיע אצלו בתדירות גבוהה ובשטף הטבעי של שפת הדיבור.³⁰

29 הרב השלי תרגם בסיפור את מנזר בצירוף הערבי בית אלביבאצה. ואילו כאן בדרשה הוא חידש ביטוי המעורב מן הצירוף הערבי שבתרגום בית אלביבאצה עם המילה העברית שבמקור מנזר, והתוצאה היא בית אלמנזר.

30 ראו לעיל סמוך לציון הערות 15-16.

היחס בין התרגום ללשון הדיבור

טרם נבקש לעמוד על הרקע להבדל האמור יש לנו לעמוד על עניין נוסף המבחין ביניהם, והוא היחס בין התרגום ללשון הדיבור. "מעשה הצדקה" כתוב בלשון קריאה וקלה להבנה, ואילו ב"מעשה משה לה" הערבית גבוהה מן הלשון המדוברת, ומצויות בה מילים לא מעטות שלא נהגו בלשון הדיבור. כך תחילה באשר לכינויי האלוהים שהזכרתי לעיל. אלה מוכרים מן הלשון הספרותית הכתובה, אך לא שימשו בלשון הדיבור. דוגמאות נוספות: נצף ולא נפץ הנוהגת בלשון הדיבור (יג ע"א), רגאת ולא שתננאת של לשון הדיבור, מצ'אתשי ולא תעדאת (יג ע"ב), מקצורה ולא בית (ב ע"א), אפאד ולא קלב (שם), תסננד ולא תככה (שם), אנסאן ולא ראג'ל (שם), פאין ולא וין (ב ע"ב), אלמטבר ולא כוז'ינה (שם), וכן בלאלאיאש (ב ע"א), אלמוצוקא (ב ע"ב), ועוד.

למסורת התרגום

מעתה דומה שבידינו לעמוד על הרקע לאופי תרגומו של הרב השלי מחד גיסא ועל פשר השוני בינו לעמיתו עידאן מאידך גיסא, שכן מיעוט השימוש ביסוד העברי עולה ומתועד בטקסטים ספרותיים אחרים. בבדיקת מסורת שרח תפילאלת לתורה עולה, "שמספר המילים והביטויים העבריים שנשתקעו בו [בשרח] מועט הוא"³¹. ממצא דומה עולה בתרגומי התנ"ך במזרח. "בתרגומים אלה מועטות המילים העבריות, ומיעוטן כאן בולט לעומת ריבויין בטקסטים מקוריים שבערבית הכתובה, ובאלה שבערבית היהודית המדוברת כפי אותה קהילה"³².

נמצינו למדים כי אופי תרגומו של הרב השלי נובע מן המסורת הספרותית שאכפה עליו; זו גרמה למיעוט השימוש במרכיב העברי מצד אחד, ולצדו השני שלמטבע – היזקקות לערבית גבוהה יחסית שאיננה מדוברת. מעתה אין תמה כי אף היוצא מכלל זה, היינו השימוש במרכיב העברי באשר למושגים יהודיים, שמצאנוהו

31 בראש תשנ"ט, עמ' 188.

32 'אבישור, "התרגומים לתנ"ך בערבית-יהודית במזרח בעת החדשה: הצגה לשונית תרבותית", בתוך מ' בראשור (עורך). מחקרים בלשונית היהודים, תרגומי המקרא ולהגים מדוברים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 48. מיעוטם של היסודות העבריים בתרגום עולה – בלא זיקה לרס"ג – גם במסורות המערביות מאיטליה ומאמסטרדם של תרגום מסכת אבות ללדינו. שורצולד כבר ציינה ש"הדפוסים המערביים ממעטים להשתמש במילים עבריות, ותחתיהן באות מלים ספרדיות" (א' שורצולד, "תרגומי 'אבות' ללאדינו", מסורות ב [תשמ"ו], עמ' 108). לא כך נוהגים הדפוסים המזרחיים (שאלוניקי, בלגרד, וינה וישראל), אשר שימוש המילים העבריות בתרגומיהם מרובה.

לעיל אצל הרב השלי, אף הוא הובחן ותועד בידי חוקרי מסורת תרגומי המקרא במזרח ובמערב. מילים כגון שופר, קרבן, משיח וריבית עלו בתרגומים הללו למרות מיעוט היסוד העברי שבהם.³³ ומיעוט המילים העבריות שבשרח נתפרש כפרי השפעתה של נורמת התרגום שידרס"ג, המושתת על טוהר הלשון הערבית וכתובה בלשון ערבית גבוהה; ואף שלשון השרח ניתקה מן הערבית הגבוהה במקרים לא מעטים, מכל מקום האופי הקדמוני עדיין ניכר בה.³⁴

בדיקתנו את תרגומי העיתונות העברית בתוניסיה מן המאה העשרים מרחיבה אפוא את תחולתה של נורמת התרגום שנהגה בצפון אפריקה לרובד נוסף. לא רק תרגום של כתבי קודש אלא אף קטעי סיפורת ששורשם בחול, משבאים הם להיתרגם בידי תלמיד חכמים מובהק המושרש במסורת הספרותית הרי הם מהלכים במסלול הכבוש זה מכבר. טהרנות זו לא תמיד עלתה אמנם בידו של הרב השלי, ומילים עבריות נשתרבו אצלו פה ופה; ומכל מקום עיקרה של המגמה נשמע היטב בין שיטי תרגומו של הרב השלי. כל זאת בניגוד לדוד עידאן, שיד המסורת הספרותית לא הכבידה עליו, והרי הוא מתרגם כלשון עמו, בניחוח שפת הדיבור. יש לציין כי נורמת תרגום גבוהה זו שעלתה בג'רבה אצל תלמידי החכמים אינה ניכרת כלל בבדיקת הערבית המתורגמת במרוקן למשל. מחקרו של בהט, שסקר את מכלול הספרות הרלוונטית, לרבות תרגומיהם של תלמידי חכמים, אינו מעלה כל הבחנה בין התרגומים השונים. כך קובע הוא למשל לגבי ספר שבחי צדיקים, שהוא לקט מעשיות מתורגמות, קזבלנקה ת"ש: "אין ספק שלשון שבחי צדיקים מייצגת נאמנה את הערבית היהודית במרוקן".³⁵ תמונה דומה מתגלה בבדיקת לשון העיתונות, שתורגמה בחלקה מעברית.³⁶

נמצא כי האפיון המסורתי שהצענו לתרגומו של הרב השלי, והבחנתו מזה של עידאן, מתקיימים לפי שעה בג'רבה דווקא; ומכאן עולה כמובן הצורך בהרחבת הקורפוס הנבדק: תחילה מכלול הספרות בתוניסיה, ואחר כך שאר הקהילות דוברות הערבית.

המרכיב העברי והעברית שבמקור

מעתה נדון בחלקה השני של הסוגיה – מודעותו של המתרגם לייחודו ולשונותו של המרכיב העברי בערבית המדוברת ביחס לעברית הכתובה שעליו לתרגם. עיקר הדיון

33 בר־אשר שם, עמ' 206; אבישור שם, עמ' 49.

34 בר־אשר שם, עמ' 188.

35 י' בהט, המרכיב העברי בערבית הכתובה של יהודי מרוקו, ירושלים תשס"ב, עמ' 7.

36 שם, עמ' 5, וכן עמ' 14.

כאן מושתת על תרגום "מעשה הצדקה", המשופע כאמור במרכיב העברי. בעניין זה רובצת לפתחו של המתרגם בעייתיות מסוימת: כיצד ינהג ברכיב עברי המצוי בטקסט שלפניו, כאשר כבר נשתקע בערבית ורכש משמעויות ודרכי התנהגות המבדילות אותו ממקורותיו? האם ימשיך לנהוג כפי שנהג עד כה, ויאחז בדרכי המשמע והתחביר שנוצרו בלשון המדוברת, או שמא העברית הכתובה שבמקור תכריע, ותשעבד את המתרגם לתבניותיה – על חשבון מנהגה של לשון הדיבור? המרכיב העברי שבתרגום עשוי להופיע בכמה אופנים, האחד הוא מעין העתקה או שיבוץ ישיר מן המקור. ברוב המקרים הללו שומר היסוד העברי על המשמעות הרווחת בלשון הדיבור.

לדוגמה:

בגודל צדקותיו והתעניינותו בעניים – פוק כתר ת הצדקות מתאעו (ב ע"ב).
 ובין העניים הרבים – ובין לעניים אלכתאר (שם).
 וברוך ד' היושבי בשמים – וברוך השם הסאכן פי אלסמא אלעאלי (ו ע"א).
 שאין בהם מצוות ומעשים טובים – לא יפעל מצות (ו ע"ב).
 וברוך ברכת המזון – ובארך "ברכת המזון" (ז ע"ב).
 בלבוש עשיר – בלבאס עשיר (ח ע"ב).
 בכבוד הראוי – בכבוד³⁷ כביר (י ע"א).
 כל העניין – האד לעניין (שם).
 חיבבו את התורה – יעזזו התורה³⁸ (יב ע"ב).

אך נמצאו גם מקרים שבהם המרכיב העברי בא בעקבות המקור העברי והושפע הימנו בצורתו, ובכך התרחק ממה שעולה מלשון הדיבור. ברם ההשפעה באה לידי ביטוי אך ורק מן הבחינה הצורנית. הווי אומר: המתרגם עשוי לנטות אחר המקור ולשבץ מילה עברית בתבנית שאינה קיימת בלשון הדיבור; אך זאת דווקא במקרה שהוראת התיבה תדמה למילים עבריות אחרות מאותה המשפחה, המשוקעות בערבית. כך לדוגמה השאיר עידאן את השם עושר שבכיוטי בגודל עושרו ותרגם פי קוות לעושר אלדי עטאה השיות" (ב ע"ב).³⁹ זאת אף שעושר אינה מצויה בלשון הדיבור, אך עשיר ועשרות מצויות ואף רווחות והן יכולות לסייע בהבנתה ולתמוך בקיומה. כך הוא משתמש בפועל משוקע חדש ומטצאער (ח ע"א) חלף ויצטער, זאת בשעה ששם העצם צער הוא שנוהג בלשון הדיבור; ואכן במקום אחר הוא משלב את צער (יא

37 אך בפסקה העוקבת הוא מתרגם קצ'ר.

38 תורה מצויה גם בדרך יג ע"ב.

39 גם בדרך יא ע"ב הוא מתרגם "סוד עשרי" "אססר מתאע אלעושר מתאעיי".

ע"א) ומתרגם כ'דית צער במבנה פועלי.⁴⁰ כן הוא נוהג לגבי בתי מדרש: בעזרת דרשה, דרוש והפועל המשוקע דרש הופכים בתרגומו בתי מדרשות⁴¹ (יג ע"ב). בכל אלה הוראת התיבה ברורה גם לדוברי הערבית היהודית, אך מבחינת התבנית הרי כאן הדי העברית שבמקור, שאין לה בית אב בערבית המדוברת. ברם מילים עבריות שהוראתן נשתנתה בלשון הדיבור הן המשמשות אבן בוחן למידת הנהייה של המתרגם אחר המקור ולשאלת מודעותו לטיבו הייחודי של המרכיב העברי בלשונו המדוברת. והנה, במקרים הללו של שינויי משמע אכן נמנע המתרגם מלהשתמש במילים העבריות, שמא לא יתפרשו כהלכה אצל הקוראים; ובכך נמצא מעיד על עצמו בבירור כי ייחוד לשונו מוכר וידוע לו, ויפה יודע הוא לנווט את דרכו בין המילים העבריות הראויות לאימוץ בתרגומו לבין הללו שיטעו את קוראיו. כך למשל נמנע המתרגם מלהשתמש במילה העברית מעשה בהוראת מאורע, כיוון שבלשונו מעשה הוא סיפור מוסר, הלכך מתרגם הוא את מעשה שבמשפט "מעשה שהיה כך היה" בפועל חכי הערבי: נחכילך כוף צאר (ה ע"א). כך גם "שולחן מלא דשן" תורגם טאולה מתאע מלכים (ט ע"א), כיוון ששולחן בערבית של יהודי תוניסיה משמש כשולחן שבת בלבד.

תרגום מנהג מזמן לנו הצצה לעולמו הדתי של המתרגם. מנהג בתוניסיה שימש על פי רוב בהוראת הלכה ודין מחייב, או למזער מנהג מחייב שאין להפר אותו. במשפט "וגם בירך ברכת המזון כמנהגו אחרי אוכלו" בא מנהג בהוראת נוהג, הרגל, הוראה שאינה מתאימה למציאות הלשונית והתרבותית בתוניסיה. כדי לצאת ידי חובת המקור והתרגום כאחד מציג הרב עידאן את שתי המשמעויות, ומתרגם את מנהג הן במילה העברית דין הן במילה הערבית עאדה: ובארך "ברכת המזון" כוף הדין וכוף לעאדה מתאעהו (ז ע"ב).

בתרגום המשפט "למען דעת את הסוד המפליא... של כל פרשת יומו" ממיר המתרגם את פרשה העברית במילה עברית אחרת, עניין, כיוון שפרשה המשוערבת משמשת כפרשת השבוע בלבד: ולא ערף סוד האד לעניין למעזזב (ט ע"א-ע"ב).

היחס לחידושי לשון מן העברית החדשה

תרגום של עברית חדשה בערבית יהודית מתאר לנו גם את תוצאות מפגשם של המתרגמים עם חידושי הלשון שעלו בבית מדרשה של העברית החדשה. בעניין זה,

40 הפועל המותך בהוראה גורמת הנוהג בלשון הדיבור הוא צאער בבניין פאעל. ראו הנשקה תשס"א, עמ' 84.

41 המתרגם בוחר בריבוי הכפול כדרך לשון חכמים.

יש לומר מתחילה, לא מצאתי הבדלים של שיטה בין שני המתרגמים. מילים שנתחדשו בעברית החדשה ולא היו מוכרות למתרגם, עשויות להתעצב בידי בכמה אופנים: תחילה פתוחה בפניו דרך ההתעלמות מן היסוד החדש והימנעות מתרגומו כל עיקר. אך פתרון שיש בו התמודדות עם הבעיה הוא ניסיון לתרגם את החידוש העברי לערבית, וכאן מצינו דוגמאות לא מעטות לכך שהמתרגם לא הבין נכונה את העברית החדשה. דרך שלישית היא שיבוץ היסוד החדש בצורתו העברית, בלויית הסבר טיבו לקורא.

שני התרגומים שלפנינו אינם תרגומים מילוליים ועתים אינם מתרגמים חלקים מסוימים במקור.⁴² לכן באשר להתעלמות מן החידושים קשה לקבוע, האם התעלמות נובעת מרצון להימנע מעימות עם החידוש העברי או שמא סיבות אחרות יש בכאן. מכל מקום דוגמה כזאת עולה במשפט "למרות כל אמצעי הזהירות אשר אחזו בהם בני הבית מסגירת החלונות והדלתות" – השימוש של אמצעי בהוראת דבר המסייע להשגת משהו אחר היא חידוש שאינו מצוי במקורות.⁴³ וכך מתרגם הרב עידאן ושאפו אלביבאן ולשבאבק מסכרין (ד ע"א).

לעומת זאת לעתים מזומנות מצאנו שהמתרגמים הבינו היטב את החידוש העברי ותרגמו אותו נכוחה. לדוגמה:

עיתון – בעמוד הראשון של ספרו מציין דוד עידאן שהסיפור "מעשה הצדקה" תורגם מן "ג'ורנאל הארץ". אך "הארץ" מעולם לא נתכנה ג'ורנאל. בגיליונו הראשון בחודש ניסן תרע"ח, אפריל 1918, הוא יצא בשם "חדשות מהארץ הקדושה, ההוצאה העברית של שבועון המשלחת הצבאית המצרית אשר למחנה הבריטי בארץ האויב הנכבשה". בגיליונו השני הושמטה המילה קדושה, אך הוא עדיין ממשיך להיקרא שבועון. בניסן תרע"ט, יוני 1919, מתחיל "הארץ" לצאת בירושלים, ומשנה את מתכונתו ל"עיתון יומי לענייני החיים והספרות". והנה, עידאן אינו מכיר במילה עיתון כחלק מן העברית, ולא עוד אלא שהוא מציין את מקורו כ"ג'ורנאל הארץ" בגרשיים, כאילו ציטט מן המקור. ברם מספר שנים אחריו כתב הרב השלי בראש תרגומו: תרג'מה מן אלעיתון הדואר. "הדואר" דווקא לא נקרא עיתון, כי אם שבועון; אך המילה החדשה עיתון כנראה כבר הייתה ידועה, והרי היא מופיעה כאן ביידוע ערבי – אלעיתון.

פצצות מאוירונים – מן אלטייאראת (ד ע"ב).

נזירים – ביבאצה (ט ע"א).

42 ראו לעיל סמוך לציון הערה 9.

43 הוראה דומה עולה במילה אמצעות בספרות ימי הביניים. ראו א' בן-יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה², ירושלים תש"ם, ערך אמצעות, עמ' 290.

יהודי חרד – יהודי חפץ' דינהו באלתאם (יא ע"ב).
 לצערי – לחיאר⁴⁴ (שם).
 בולים – תנאבר (יח ע"ב).
 ומהעיירה – ומן אלבלידה⁴⁵ (כב ע"א).

עם זאת מצאנו דוגמאות לתרגומים המשקפים אי הבנה של המילה או הביטוי העברי החדש. לדוגמה, רכבת נתפרשה למתרגם על פי שורשה ונתפסה כסוג של רכב בעל גלגלים, ולא כקבוצת קרונות הנעים על גבי מסילה. הלכך מתרגמה הרב השלי אלכמיון או כרהבה.⁴⁶ וכן קרון, המופיע בלשון חכמים בהוראת עגלה,⁴⁷ משמש בעברית החדשה במשמעות עגלה אחת שברכבת; לכן במשפט "המבקר נכנס לקרון" מתרגם הרב השלי וג'אדרמי דכ'ל לוצט אלכראבה (טז ע"ב).

כך הוא לגבי גורל ("זיכני ה' בגורל גדול ועצום"), שהוראתה במקורות העבריים ואף במרכיב העברי "אכן קטנה או דבר אחר שמטילין למען החליט דבר... ובהרחבה חלק",⁴⁸ ולא כבעברית החדשה, שגורל הוא מזל.⁴⁹ ומתרגם עידאן כדית נומרו פלאותארייה ורבחת סומה כבירה יאסר (יג ע"א), כלומר "לקחתי מספר בלוטו והרווחתי סכום גדול מאוד".

גם חכמת ישראל בהוראת Wissenschaft des Judentums נתפרשה לו למתרגם כפשוטה קראייה מתאע חכמים (יג ע"ב). כך גם חיין, שצורות פועליות שלה מופיעות במקורות כצחוק,⁵⁰ מתורגמת צ'חכה (יב ע"ב), ולא בת צחוק כבעברית החדשה. גם זוגות צעירים נתפרשה לרב השלי באופן מילולי זואג' ולא צג'אר (ז ע"ב), ולא כנערים ונערות המתהלכים בזוגות.

צורן החיבה לה, הנוהג בעברית החדשה בהשפעת היידיש, גם הוא לא הובן. ולכן הרב השלי מתרגם את משה לה בכל מקום משה לי. לה נתפרש לו כמילת יחס בהוראת שייכות, מעין "משה שלי".

44 תרגום זה מעיד על הבנה וחוסר הבנה כאחד. צער הוא אכן חיאר ולצערי הוא לחיאר, אבל בעברית החדשה ביטוי זה נשחק מאוד והפך מילת התנצלות גרדא, ואילו בערבית חיאר הוא צער עמוק.

45 צורת ההקטנה בלידה אינה משמשת ברגיל בערבית היהודית של תוניסיה, אלא ביקש המתרגם לתרגם באופן מדויק את העברית שבמקור.

46 בפעם הראשונה (ב ע"ב) הרב מתרגם אלכמיון, אבל אחר כך היא מתורגמת תמיד כרהבה.

47 מילון בן-יהודה, ערך קרוני, עמ' 6172 הערה 2.

48 מילון בן-יהודה, ערך גורל, עמ' 730–731.

49 ראו גב"ע צרפתי, כלשון עמי: עיונים בלשון העברית, ירושלים תשנ"ז, עמ' 102.

50 מילון בן-יהודה, ערך חן, עמ' 1531.

וכן מצאנו שאבא בצירוף אבא זאמינסקי נתפס בשם פרטי וכנראה לא נתפס בהוראת כומר, לכך לרוב לא תורגם ונותר כמות שהוא אבא זראטינסקי (ח ע"ב), וכן אבא אנטון באריסקין (שם). פעם אחת הוא מתרגם את אבא מיכאל באבה מיכאל (יד ע"ב)⁵¹ בהוראת תואר כבוד. אף זה מעיד על כך שהרב לא השתמש באבא בהוראת כומר. גם את אח בהוראת נזיר נוצרי לא הכיר, והוא מפרשו כפשוטו: "אפרד מהאח סטאש" – ונבקקי באלסלאמה אוכ'ויה סטאש (שם).

פעם אחת בלבד מצאנו דוגמה לשיבוץ החידוש העברי בלוויית בהסבר בערבית, ומכאן והילך משמש החידוש העברי כמילה מוכרת וידועה. השם מנזר שבמשפט "הם נסעו איתו למנזר" תורגם כך: צפרו ביה ליחטטוה יקרא פי אלמנזר (כניסויית אלביבאצה) (ז ע"ב). כאמור, בהמשך הסיפור מופיע מנזר בלא הסבר.⁵² ואילו בדרשה יוצר הרב צירוף חדש, בית למנזר (כד ע"ב), שהוא שיקוע של המילה החדשה מנזר בתוך הצירוף הערבי בית לביבאצה.

סיכום

שתי סוגיות עקרוניות עלו בדיוננו בטיבו של תרגום העברית החדשה לערבית יהודית כתובה: אופייה של הערבית שנקטו המתרגמים והיחס לחידושיה של העברית החדשה. ענייננו העיקרי היה בסוגיה הראשונה, שבה נחשפו ועלו שתי מגמות. האחת מקרבת את התרגום ללשון העם, מעדיפה להשתמש בערבית המדוברת ומרבה להשתמש במרכיב העברי, במודע ושלא במודע. השנייה מבקשת להמשיך מסורת ותיקה של תרגום שאינו נוטה אחר הזמן, ודבקה בכיטויים ובלשונות ספרותיים. בהתאם למגמתה משתדלת אסכולה תרגומית זו להדוף את המרכיב העברי, שאין מייצג מובהק הימנו את לשון הדיבור. ומאלף הדבר שהמסורת השמרנית והספרותית מיוצגת דווקא על ידי חכם מובהק, איש בית מדרשה הישן של ג'רבה; המסורתיות השמרנית נתקיימה בד בבד עם סבר הפנים היפות שבו נתקבלו טקסטים ברוח העת החדשה, הכתובים עברית חדשה, ומופיעים בז'נר ספרותי חדש, הלא הוא העיתונות. אפשר שמזיגה זו של חדש וישן אינה עניין לתחום הלשוני בלבד.

51 העובדה שאבא הובן כשם פרטי גרמה לכך, שכאשר יופיעו שני שמות לאדם בצירוף התואר אבא יישוט המתרגם על פי רוב את אבא, שהרי שם פרטי אחר כבר קיים, כגון "אנטון באריסקין" (ט ע"א).

52 אך בדף ח ע"א הוא שב ומתרגם את מנזר צ'אר ביבאצה, וכן בדף יד ע"ב.